

АСАБЛІВАСЦІ ВЫРАЖЭННЯ КАТЭГОРЫІ ўМОВЫ ў БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Даследуемая катэгорыя ўмовы не з'яўляецца выключна лінгвістычным паняццем, яна таксама адлюстроўвае значныя кагнітыўныя працэсы мыслення. Таму актуальнасць даследавання дадзенай катэгорыі заключаецца ў выяўленні ўсёй разнастайнасці сродкаў рэпрэзентацыі мысліцельнай катэгорыі ў беларускамоўнай літаратуры.

Мэтай працы з'яўляецца выяўленне асаблівасцяў функцыянавання сродкаў перадачы ўмовы ў беларускамоўнай сучаснай мастацкай літаратуры.

Вывучэнне тэорыі складу катэгорыі ўмовы і, адпаведна, функцыянальна-семантычнага поля ўмовы, а таксама прапрацоўка матэрыялу пра разнастайнасць сродкаў перадачы ўмоўных адносінаў на розных узроўнях мовы дазволілі зрабіць вывад, што ў залежнасці ад семантыкі катэгорыя ўмовы дзеліцца на тры падкатэгорыі – патэнцыянальную, гіпатэтычную і нерэальную (альбо нерэалізуемую) умову.

Вынік даследавання практычнага матэрыялу – мастацкіх твораў сучасных беларускіх пісьменнікаў – прадэманстраваў, што ў мастацкай прозе выражэнне патэнцыяльнай абумоўленасці пераважае над выражэннем гіпатэтычнай і нерэалізуемай. Гэта тлумачыцца тым, што патэнцыяльная ўмова разглядаецца як штосьці рэальнае, абавязкова магчымае. Такім чынам, выкарыстанне абвеснага ладу дазваляе стварыць уражанне псеўдарэальнасці, сфармуляваць вывады з ўмовы, якая не аспярэчваецца і разглядаецца як штосьці рэальнае.

Найбольш ужывальным сродкам перадачы адносінаў абумоўленасці з'яўляецца складаназалежны сказ са злучнікам *калі*. З аднаго боку, злучнік *калі* валодае найбольшай варыятыўнасцю ў дачыненні семантыкі, г.з. можа перадаваць не толькі ўмоўнае, але і значэнне часу ці ўступкі. Акрамя таго, дадзены злучнік мае больш шырокае значэнне, уключаючы ў сябе значэнні злучнікаў *каб*, *як*, *раз*, што робіць магчымым яго выкарыстанне як у афіцыйных, так і неафіцыйных сітуацыях. З другога боку, злучнік *калі* разам з прэдыкатам даданай часткі складаназалежнага сказа з'яўляецца паказчыкам вербальнага стылю мовы, дзякуючы якому ў тэксе забяспечваецца дынаміка і рух, таму ад слухача ці чытача не патрабуецца высокай канцэнтрацыі, напрыклад: *Калі гэты чалавек патрэбен навуцы, то берагчы і сцерагчы яго трэба адпаведна, як навуковую каштоўнасць. / Не можа гэтага быць, калі б што ўведалі, даўно б заявіліся.*

Значную ролю ў перадачы ўмоўных адносінаў іграе таксама складаназлучаны сказ са злучнікам *інакш*, напрыклад: *Хоча не толькі вярнуць тыя грошы, а і захаваць за сабой пэўны імідж, інакш яго самога не стануць паважаць і тым больш баяцца ў іх колах і ў некаторых сітуацыях.* А таксама

бяззлучнікавы складаны сказ, асаблівасцю якога з'яўляецца ўжыванне дзя-слова-выказніка на першым месцы ў сказе, напрыклад: *Намалюеш – дзве тысячы баксаў твае.*

Што датычыцца сродкаў перадачы абумоўленасці на лексічным узроўні, у беларускамоўнай мастацкай літаратуры да іх адносяцца назоўнікі з семантыкай ўмовы – *абставіны, умова, выпадак*, – якія ўжываюцца ў асноўным у складзе канструкцый з прыназоўнікамі *пры, у*, напрыклад: *Следчы напусціў на сябе начальніцкую важнасць, нават празмерную ў дадзеных абставінах.*

Апрача экспліцытнага, г.з. яўнага, спосабу перадачы ўмовы, дадзенае значэнне можа быць выражана таксама імпліцытна, калі ўмоўныя адносіны не прадстаўлены відавочна: фактар абумоўленасці не суадносіцца непасрэдна з пытаннем *пры якой ўмове?* Імпліцытнае выражэнне абумоўленасці можа ажыццяўляцца ва ўсіх мікрапалях з дапамогай складаназлучаных сказаў са злучнікамі *і, а, але*. Распазнанне ўмоўнага значэння адбываецца дзякуючы пэўным актуалізатарам: маркерам патэнцыяльнай ўмовы пры гэтым з'яўляецца абвесны лад дзеяслова-выказніка і кантэкст, гіпатэтычнага і нерэальнага – ужыванне ўмоўнага ладу і кантэкст. Раскрыццю семантыкі абумоўленасці пры імпліцытным спосабе выражэння служыць метада трансфармацыі, напрыклад: *Яшчэ што знікне, а мне пасля адказвай перад гісторыяй (= Калі што знікне, я буду адказваць перад гісторыяй). / Ды я сам бы паехаў, але сёння вечарам адлятаю ў Швейцарыю. (= Калі б я вечарам не адлятаў ў Швейцарыю, я сам бы паехаў).*